

MISCELLANEA

Nagy Kornél

A hun Honagur és Babik herceg bajvívása a Movsēs Dasxuranc'inak¹ tulajdonított őörmény nyelvű krónikában

A kaukázusontúli régió három állama – a kaukázusi Albánia (*Ałuank'*), Grúzia avagy régi-új nevén Georgia (*Virk'*, *Vrastan*) és Örményország (*Hayk'*, *Hayastan*) – a kezdetektől fogva ezer és ezer szállal kötődött a perzsa civilizációhoz, s ez a kapcsolat a kereszténység 4. század eleji felvételét követően továbbra is meghatározó maradt, hiszen a szóban forgó időszakban a három állam a Szászánida Birodalom politikai és kulturális befolyása alatt állt. Mi több, az 5. század első harmadától kezdve a Birodalom vazallusai lettek, élükön a perzsa uralkodók által kinevezett kormányzókkal (*marzpank'*), akik javarészt a helyi keresztény főnemeseik közül kerültek ki.²

Az 5. század elején a kaukázusontúli keresztény egyházak megerősödése gyakorlatilag együtt járt az önálló írásbeliség és az irodalom létrejöttével. Így születtek meg az első bibliafordítások, a Szentírás-magyarázatok, a teológiai tárgyú (patrisztikus) értekezések és végül, de nem utolsósorban a nagy történeti krónikák.³ A régió annak ellenére, hogy hangsúlyosan is a Szászánida Birodalom részét képezte, mégis két világhatalom, az előbb említett Szászánida és az akkor már keresztény Római (a későbbi Kelet-Római, majd Bizánci) Birodalom közötti ütközőzónában helyezkedett el. Ráadásul a keresztény Róma, mint nagyhatalom igyekezett a kaukázusi keresztényekre is kiterjeszteni a politikai és egyházi befolyását, amit a Szászánida Birodalom nem nézett jó szemmel.⁴

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2022.1.123>

¹ Jelen közleményben előforduló ó- és modernkori (*grabar ew ašxarhabar*) örmény nevek és fogalmak átírása során a nemzetközileg elfogadott szabályzatot (az úgynevezett Hübschmann–Dumézil–Meillet-átírást) követtük, amelyet a Nemzetközi Armenisztikai Társaság (*Association Internationale des Études Arméniennes* = AIEA) ír elő.

² Gabriella Winkler, *Our Present Knowledge of the History of Agat'angelos and the Oriental Version*. *Revue des études arméniennes*. Nouvelle Série 14 (1980) 125–141; Nina Garsoïan, *L'église arménienne et le Grand Schisme d'Orient*. (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 574; Subsidia, 100.) Lovanii, 1999, 1–134.

³ Jean-Pierre Mahé, *La rupture arméno-géorgienne au début du VIIe siècle et les réécritures bibliographiques des IXe–XIe siècles*. In: *Il Caucaso. Cerniera fra culture dal Mediterraneo alla Persia (Secoli IV–XI)*. *Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull'alto Medioevo XLIII*. A cura di Enrico Modestò. I. Spoleto, 1996, 927–961.

⁴ Robert William Thomson, *The Writing of History: The Development of the Armenian and Georgian Traditions*. In: *Il Caucaso*, 493–520; Garsoïan, *L'église arménienne*, 135–282.

Így a régióban már a 4. században megjelenő hunokat ebben a történeti kontextusban kell vizsgálni, elemezni és kutatni. A korai örmény krónikák a 4. század második felére datálható adatokat őriztek meg a hunok kaukázusontúli megjelenéséről, amelyről egyértelműen negatív tónusban számoltak be. Ugyanakkor e források hitelességét és értékét jelentősen csökkenti az a tény, hogy a szóban forgó történelmi eseményeket az 5. században született öörmény (*grabar*) nyelvű krónikák hagyományozták az utókorra. Más szóval a kereszténység felvétele ellenére a 4. században még nem létezett sem az önálló kaukázusi albán, sem a georgiai (grúz), sem pedig az örmény írásbeliség.⁵

A klasszikus vagy öörmény nyelven írott krónikák közül messze kiemelkedik a Movsēs Dasxuranc'inak vagy másik nevén Movsēs Kałankatuac'inak⁶ tulajdonított *A kaukázusi Albánia története (Patmut'iwn ašxarhi Ahuanic')* című munka. A nevezett krónika rengeteg adalékkal szolgál a kaukázusontúli Szászánida uralomról, illetve az 4–9. századi hun és kazár betörésekről. A tudományos vizsgálatok szerint a krónikát a 11. század végén állították össze egyházi személyek. A mű a kaukázusi Albánia történetének szemszögéből írja le az eseményeket az ország keresztény hitre történő megtérésétől kezdve egészen a 11. századig. A krónikát jegyző Movsēs Dasxuranc'i kilétét a mai napig rengeteg bizonytalanság övezi, személyéről ugyanis nagyon kevés megbízható adat maradt fenn. Ráadásul az utóbbi évek tüzetesebb történeti és filológiai vizsgálatai arra a következtetésre jutottak, hogy a krónikát több örmény és kaukázusi albán szerzetes írta, és az ő szövegeiket állították össze Movsēs Dasxuranc'i neve alatt a 11. század végén.⁷

A krónika a többi öörmény történeti munkához hasonlóan a Kaukázus északi előterében nomadizáló hunokról és állandó portyáikról az esetek túlnyomó többségében nem a legpozitívabb hangnemben számol be. A mű első könyvének 20–21. fejezetében esik először szó a hunokról, akik 340 körül portyáztak a kaukázusi Albánia és Örményország területén. Sőt a kaukázusi albánok apostolának

⁵ Nina Garsoïan, *Armenia in the Fourth Century: An Attempt to Redefine the Concepts 'Armenia' and 'Loyalty'*. *Revue des études arméniennes* 8 (1971) 341–352; *Lazaray Parp'ec' uoy patmut'iwn Hayoc' ew t'ult' ar Vahan Mamikonean*. Ašx. Bagrat Ulubabyan. Erewan, 1982, 154–155; Elišē, *Vasn Vardanay ew Hayoc' paterazmin*. Ašx. Elia Ter-Minasyan. Erewan, 1989, 22–23.

⁶ Továbbiakban az öörmény (*grabar*) nyelven író, kaukázusi albán származású szerzőre a Movsēs Dasxuranc'i alakot használjuk.

⁷ *The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Dasxuranc'i*. Transl. and ed. by Charles James Frank Dowsett. (London Oriental Series, 8.) London, 1961, xvi–xvii; *A kaukázusi Albánia története. A Movsēs Dasxuranc'inak tulajdonított örmény krónika*. Fordította, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta Nagy Kornél. (MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport, Források és Tanulmányok, 4.) Budapest, 2019, 19–25.

(*aṛak'eln Ałuanic'n*) és első egyházfőjének, Szent Grigorisz⁸ (*Surb Grigoris*) katolikosznak (314–343) a mártíromsága, aki mellesleg az örménység apostolának és első egyházfőjének, Világosító Szent Gergelynek (*Surb Grigor Lusaworič'*) (287–330) az unokája volt, közvetve szintén a hunokhoz kötődik. Sanesan (másik nevén Sanatruk), a hunokkal szövetségben álló, pogány hitű masszagéta (*maskut'k', azgn maskt'ac'n*) nép királya egy portyája alkalmával a Derbent (*Darband*) városa mellett fekvő Vatnean-fennsíkron (*i Vatnean daštin*), amely közel volt a Kaszpi-tenger nyugati partjaihoz, elfogatta a térítő és egyzsersmind egyházalapító szentet, aki nem volt hajlandó hódolni előtte. Ezért a király parancsára bosszúból lovakhoz kötötték, majd a testét kettétépték. Szét-szórt földi maradványait tanítványai találták meg és hantolták el egy jelöletlen sírba, nehogy a portyázó hunok és masszagéták megtalálják és kifosszák.⁹

A Movsēs Dasxuranc'inak tulajdonított krónikában 350 körül egy újabb hun támadásról olvashatunk, amely a kaukázusi Albániában és Örményországban komoly pusztítással járt. Ezzel az eseménnyel áll kapcsolatban a mű I. könyvének 29. fejezete, amely a kaukázusi albán Szent T'aguhi (*Surb T'aguhi*) hercegnő vértanúságának a történetét meséli el.

A fogságba esett gyönyörű szűz felkeltette a hun sereg vezérének érdeklődését, aki a hercegnőt előbb bujálkodásra, majd házasságra akarta bírni. A hercegnő azonban Krisztusban tanúságot téve, testi-lelki ártatlanságát védelmezve elutasította a pogány „kérőt”, és inkább a vértanúságot választotta. A kikoszorózott hun vezér dühében arra utasította katonáit, hogy a szentéletű szüzet pörére vetköztetve tüskés bottal ütlegetljék, majd a testét e botokkal szentségtelenítsék meg. A haldokló hercegnőnek végül a fejét vették.¹⁰

A krónika III. könyvének 24. fejezetében szerepel egy rövid bejegyzés, amely a kaukázusi Albánia egyházfőinek listáját taglalja. Ebben az szerepel, hogy a 4. század végén I. Szent János (*Surb Yovhan*) kaukázusi albán egyházfő (395–399 körül) a hunok közé ment téríteni. Missziójának eredményeiről, nagy szívfájdalmunkra, a krónika nem szolgáltat bővebb információt.¹¹

A mű II. könyvének 1. fejezetében ezt követi a hunok, a Szászánida perzsák és a kaukázusontúli régió első interakciójának következő eseménye, amely

⁸ Grigoris (Grigorisz) az örmény Grigor (Krikor) kicsinyítő alakja. Az örmény történeti forrásokban Szent Grigoris néven (angolul és franciául Saint Grigoris) adják meg, ezzel is megkülönböztetve nagyapjától, Világosító Szent Gergelytől. René Grousset, *Histoire de l'Arménie. Des origines à 1071*. Paris, 1947, 130.

⁹ Dowsett, *Dasxuranc'i*, 37–42; Movsēs Kałankatuac'i, *Patmut'iw n Ałuanic' ašxarhi*. Ašx. Varag Aṛakelyan. Erewan, 1983, 64–75; Nagy, *Dasxuranc'i*, 81–82, 95–96.

¹⁰ A hun sereg vezérének a nevét a Dasxuranc'inak tulajdonított krónika sajnos nem adja meg. Dowsett, *Dasxuranc'i*, 56–60; Kałanakatuac'i, *Patumt'iw n*, 99–102; Nagy, *Dasxuranc'i*, 117–119.

¹¹ *Surb Yovhan, or ew Honac'n elew episkopos tēr hayrapetakan šnorhiw, zorpēs n č'gitemk'*. Dowsett, *Dasxuranc'i*, 228; Kałankatuac'i, *Patmut'iw n*, 342; Nagy, *Dasxuranc'i*, 295–296.

a hun Honagur és Babik kaukázusi albán herceg párbajáról tudósít. A krónika tanúsága szerint az esemény a 350., illetve a 375. évi hun betörésekkel áll szoros összefüggésben, amikor II. Šapur¹² (*Šābuhr*) (309–379) ült a Szászánida Birodalom trónján.

Mielőtt ezt a jelen közleményben részleteznénk, fel kell tennünk azt a kérdést, hogy ki is volt az a Babik herceg? A *kaukázusi Albánia története* című őrmény nyelvű krónika tanúsága szerint Babik a perzsa király által korábban megsértett Andok (vagy másik nevén Andovk)¹³ hercegnek (*išxan ew naxarar*) volt a negyedik fia. Családja a párthus eredetű, de az évszázadok során őrménnyé vált Aršakuni (Arszakida) dinasztiából (*tohm Aršakuneac'n*) származott, és akkor már évszázadok óta a történeti kaukázusi Albániával határos Siwnik' (másik őrmény nevén Sisakan) tartományt (*Nahapet Siwneac'*) uralta. Azaz származásáról elmondható, hogy Babik ereiben apai ágról őrmény (vagy armeno-párthus), anyai ágról pedig kaukázusi albán vér csörgedezett.¹⁴ Ez onnan következtethető ki, hogy Siwnik' tartomány arisztokráciája gyakran házasodott össze a kaukázusi Albánia nemességével. Andok herceg fent említett sértődöttségének az oka az volt, hogy II. Šapur perzsa király egy ünnepi lakománál őt magától legtávolabb, a királyi asztal végére ültette, mintegy ezzel jelezve alacsony rangját.¹⁵

350-ben a hunok – akiket a Dasxuranc'inak tulajdonított krónika olykor-olykor következtetlenül kazároknak is nevez – északról, a Derbenti-szoros felől nagy sereggel támadtak a Kaukázuson túlra és a Szászánida Birodalomra.¹⁶ Erre válaszul II. Šapur király fegyverbe szólította birodalma teljes haderejét, beleértve keresztény hitű georgiai, őrmény és kaukázusi albán alattvalóit is. Hívására azonban (sértődöttsége okán) Andok herceg lázadással válaszolt, és miközben a perzsák a hunokkal háborúztak a birodalom északi végein, csapataival váratlanul megtámadta az alig őrzött birodalmi fővárost, Ktésziphónt (*Tisbōn, Tizbon*). A herceg katonáival a főváros lakosságának jelentős részét kardélre hányta, a birodalmi székhelyt kifosztotta, majd tartva a perzsa uralkodó bosszújától tartományában a felperzselt föld taktikáját alkalmazta: az összes gabonaföldet felégettette, a kutakat megmérgeztette, és a birodalmi fővárosból

¹² A Szászánida uralkodó nevére a továbbiakban az őrmény (*grabar*) Šapur formát használjuk.

¹³ Andok a görög Antiokhosz (latin Antiochus; mai modern őrmény Antiok') őrmény változata. Movsēs Xorenac'i, *Patmut'iwñ Hayoc'*. Ašx. Manuk Abelean–Suren Yarut'iwneanc'. Erewan, 1991 (reprint), 285–287.

¹⁴ Dowsett, *Dasxuranc'i*, 63; Kałankatuac'i, *Patmut'iwñ*, 109; Nagy, *Dasxuranc'i*, 123; Nicholas Adontz, *Armenia in the Justinian Period. The Political Conditions Based on the Naxarar System*. Lisbon, 1970, 34–41; Robert H. Hewsen, *Ethno-History and the Armenian Influence upon the Caucasian Albanians*. In: *Classical Armenian Culture. Influences and Creativity*. Ed. Thomas J. Samuelian. Philadelphia, 1982, 45; Robert W. Thomson, *Mission, Conversion, and Christianization. The Armenian Example*. *Harvard Ukrainian Studies* 12–13 (1988–1989) 28–45.

¹⁵ Dowsett, *Dasxuranc'i*, 62; Kałankatuac'i, *Patmut'iwñ*, 107; Nagy, *Dasxuranc'i*, 124.

¹⁶ Grousset, *i. m.*, 158–160.

eltulajdonított kincseket titkos rejtekhelyekre szállíttatta. Andok herceg ezek után családjával, háza népével és vagyonával a keresztény Római Birodalom (*yerkir Hṛōmayec 'uoc 'n*) területére menekült. Távollétében a perzsa uralkodó megfosztotta minden rangjától és címétől, majd halálra ítélte.¹⁷

Andok fia, Babik herceg 20 évvel később, 370-ben a honvágytól vezérelve, valódi kilétét és származását eltitkolva visszatért ősei földjére, és beállt a perzsa hadseregbe, ahol hamar kitűnt vitézségével és rátermettségével. A Szászánida Birodalmat és a kaukázusontúli területeket 375-ben újabb hun támadás érte. Az északról betörő hunok eleinte jelentős sikereket könyvelhettek el: portyájuk különösen érzékenyen érintette Örményországot és a kaukázusi Albániát, ahol a lakosság jelentős részét felkoncolták vagy rabszíjra fűzték, a keresztény templomokat pedig kifosztották. A hunok serege innen a Szászánida Birodalom fővárosa felé vette az irányt. Vezérük, akit a krónikában Honagurnak hívnak, követséget menesztett II. Šapur király udvarába, és párbajra hívta ki a perzsa uralkodót. A bajvívás okaként a szükségtelen vérontást nevezte meg, és azt javasolta, hogy aki diadalt arat, azé legyen a Szászánida Birodalom feletti uralom.¹⁸ Honagur személyével kapcsolatban más kortárs örmény krónikákban nem találtunk hitelt érdemlő értesüléseket, így adatok hiányában szinte lehetetlen tisztázni a kilétét. Sajnos az sem teljesen világos, hogy milyen szerepet töltött be, illetve milyen rangot viselt a hunok között. Annyi mégis bizonyos, hogy nem holmi alacsony rangú hun közrendűvel van itt dolgunk. Neve vélhetően ötörök eredetű, ám a kérdés megnyugtató tisztázása az altajista kollégákra vár.¹⁹

A krónika részletesen leírja, hogy a hun vezér magas és erős testalkatú harcos volt. Az ábrázata volt azonban talán a legfélelmetesebb: a szöveg ugyanis megjegyzi, hogy arca és feje utálatos kinézetű volt. A szóban forgó mondat esetleg utalás lehet a hunok körében divatos koponyatorzításra vagy a vezér arcának mongoloid vonásaira.²⁰

A bajvívásra visszatérve, a perzsa király hajlott korára való tekintettel személyesen nem vállalta a párbajt, és maga helyett egyik vitézét ajánlotta. Ekkor lépett színre a valódi származását titkoló Babik herceg. Önként jelentkezett, és vállalta, hogy a perzsa király nevében kiáll a hun vezér ellenében. II. Šapur nagy jutalmat ígért a magát perzsa harcosnak kiadó hercegnek, amennyiben győzte-

¹⁷ Dowsett, *Dasxuranc'i*, 62–63; Kałankatuac'i, *Patmut'wn*, 107–108; Nagy, *Dasxuranc'i*, 124.

¹⁸ *Yaynžam eleal honn i Honac'*, *Honagur anun*. Dowsett, *Dasxuranc'i*, 63; Kałankatuac'i, *Patmut'wn*, 109; Nagy, *Dasxuranc'i*, 124.

¹⁹ Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*. II. Budapest, 1943, 189–190. A brit armenista Charles James Frank Dowsett (1924–1998) szerint Honagur a nomád onogur (török) nép elnevezésével áll szoros kapcsolatban, feltételezését azonban adatokkal nem támasztotta alá. Erről ld. Dowsett, *Dasxuranc'i*, 63.

²⁰ *Ew bewerapind salawartiw zahagin gluxn*. Dowsett, *Dasxuranc'i*, 64; Kałankatuac'i, *Patmut'wn*, 110; Nagy, *Dasxuranc'i*, 125.

sen kerül ki a párbajból. Babik herceg, mielőtt Honagurral párbajba bocsátkozott volna, imádságot mondott, és Isten, illetve saját egyháza segedelmét kérte, hogy legyőzze ellenfelét. Végül egy hosszas, kimerítő párviadalban, amely hajnal hasadtától a nap kilencedik órájáig tartott, diadalt aratott a hun harcos felett. A vezér nélkül maradt hun sereg a vereségtől megszégyenülve kivonult a Kaukázus déli oldaláról, és a krónika elmondása szerint hosszú ideig nem zaklatták többet sem a Szászánida Birodalmat, sem a neki alávetett kaukázusontúli keresztény államokat.²¹

A krónika tehát azt sugallja, hogy egy szilárd hitű keresztény és félig párthus eredetű örmény, félig kaukázusi albán vitéz győzelmeskedett, és mentette meg a megszégyenüléstől a Szászánida Birodalmat. A párbajt követően a perzsa uralkodó teljesítette Babiknak tett ígéretét: hatalmas vagyonnal jutalmazta meg. Sőt, amikor a herceg végül elárulta II. Šapurnak a valódi származását, a perzsa király, akár egy jó apa a tékozló fiúnak, megbocsátott neki, családjának, illetve személyesen neki visszaadta Siwnik' tartományát, amelyet mint hűséges perzsa alattvaló örökjogon kormányozhatott.²²

Nem tudjuk azonban biztosan, hogy valóban megtörtént-e a fent leírt párbaj. Jelenlegi ismereteink szerint más korabeli örmény nyelvű forrás vagy kútfő a párviadal vagy bajvívás tényét nem erősíti meg. Ugyanakkor a több évszázaddal később, a 13. század második felében élt örmény történétíró, Step'anos Örbēlean (1250 k.–1303) érsek említést tesz az esetről a Siwnik' tartomány történetéről írott krónikájában. A tüzetes filológiai vizsgálatok azonban kimutatták, hogy a bajvívásról szóló részt szinte szóról szóra a Movsēs Dasxuranc'inak tulajdonított krónikából vette át. Más szóval krónikájában Örbēlean érsek forrásként használta fel e művet. Babik hercegről tudjuk, hogy létező személyként tartották számon, és valóban a kelet-örményországi Siwnik' tartománynak volt az ura a 4. század végén.²³

A mi értelmezésünkben a párbajról szóló történet a valóság kiszínezése. A krónika úgy próbálja bemutatni az eseményt, hogy egy kaukázusontúli (részben örmény, részben kaukázusi albán) keresztény vallású főúr mentette meg a Szászánida Birodalmat, amely isteni intő jelként mutatkozott meg a pogány hitű perzsáknak. Más szóval a történet egyértelműen a kereszténység felsőbbrendűségét volt hivatott hangsúlyozni. Azt is mondhatjuk, hogy esetünkben egy sajátos, korai emlékezetpolitikával van dolgunk, és a krónikás a múlt meg-

²¹ Dowsett, *Dasxuranc'i*, 64; Kałankatuac'i, *Patmut'iwn*, 110; Nagy, *Dasxuranc'i*, 125.

²² Dowsett, *Dasxuranc'i*, 65; Kałankatuac'i, *Patmut'iwn*, 111; Nagy, *Dasxuranc'i*, 126.

²³ Az érsek hercegi (fejedelmi) családja akkor már hosszú évszázadok óta birtokolta a kelet-örményországi Siwnik' tartományt. Step'anos Örbēlean, *Patmut'iwn nahangin Sisakan*. I. Ašx. Karapet Šahnazareanc'. P'ariz, 1859, 8, 126–128; Step'anos Örbēlean, *Siwnik'i patmut'iwn*. Ašx. Ašot Abrahamyan. Erewan, 1986, 69, 86–96; Peter Cowe, Catholicos Grigor VII Anavarzetsi and Stephanos Orbelian, Metropolitan of Siunik. In: *Dialogue in Armenian Cilicia*. Ed. by Richard G. Hovhannisian–Simon Payaslian. Costa Mesa, 2008, 245–260.

szépítésére törekedett. A 4. századi, azaz a 340., a 350. és a 375. évi hun betörések jelentős pusztításokkal jártak a kaukázusontúli régióban. Ezeknek a pusztító hadjáratoknak a hatása mély nyomot hagyott a kaukázusontúli keresztény népek emlékezetében. Példának okáért, az 5. század, majd a későbbi korok örmény krónikái a 4. századi hun betöréseket hatványozottan vallásos tónusban írták le, és őket Isten büntetésének tartották, amelyet az általuk elkövetett bűnök (úgy-mint szodómia, ármánykodás, vérfertőzés, gyilkosság stb.) sokaságáért róttak ki rájuk a mennyei erők. Ezek a források a portyázó hunokat a Teremtő Isten eszközének tartották, vagy egyszerűen az apokalipszis négy lovasával hozták őket összefüggésbe. Ezzel szemben a Movsēs Dasxuranc‘inak tulajdonított krónika mást mond, és mást sugall. A múlt megszépítésére törekszik, azt hangoztatva, hogy a kaukázusi albánok és az örmények keresztény hitük miatt győzedelmeskedtek a hunok felett, és erkölcsi értelemben magasabb szinten álltak, mint akkori uraik, a pogány vallású perzsák, akiknek ezzel akartak példát mutatni.²⁴ A Movsēs Dasxuranc‘inak tulajdonított krónika más korábbi, kortárs és későbbi krónikákkal ellentétben a 4. századi kaukázusontúli hun betöréseket nem csapásként vagy vereséggként, hanem a kereszténységnek a pogányok felett aratott győzelmeként aposztrofálta, s ezt többek között Babik hercegnek a Honagur hun seregevezér felett aratott győzelmével kívánta alátámasztani.

²⁴ Dowsett, *Dasxuranc‘i*, 79–83, 101–108, 118–123, 148–171, 208–210; *Patmut‘iwn Sebēosi*. Ašx. Geworg Abgaryan. Erewan, 1979, 66, 70–73, 101–104, 87–88; Kałankatuac‘i, *Patmut‘iwn*, 190–191, 230–238, 248–267; Garsoïan, *L’église arménienne*, 33, 130; Nagy Kornél, Izrael, a hunok püspöke. In: *Dentumoger I. Tanulmányok a korai magyar történelemről*. (MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport, Források és tanulmányok, 2.) Szerk. Sudár Balázs. Budapest, 2017, 33–73; Nagy, *Dasxuranc‘i*, 143–163, 180–184, 213–232.

